

MISIUNEA FRANCEZĂ DE INTERPUNERE ÎN BANAT: MARTIE-MAI 1919

*Ionela Moscovici**

Cuvinte cheie: Banat, sfârșitul războiului mondial, misiunea militară franceză de interpunere, generalul Farret, Zona de Ocupație Franceză

Mots clé: Banat, fin de la Grande Guerre, mission militaire française d'interposition, général Farret, Zone d'Occupation Française

Radiografierea postbelică a misiunii militare franceze în Banat, pe un segment temporal restrâns, martie-mai 1919, dar extrem de disputat, ne va permite să selectăm momentele decizionale esențiale ale interpunerii franceze, să semnalăm raporturile dintre diferitele sectoare politico-administrative și tabere naționale. Dacă într-o primă fază, noiembrie-decembrie 1918, trupele franceze au îndeplinit rolul de ariergardă a armatei sârbe, ce ocupase puncte strategice în Banat pentru a supraveghea retragerea armatei germane a mareșalului Mackensen, acestea au trecut apoi în mod succesiv, în ianuarie-februarie 1919, la luarea efectivă în stăpânire a unor poziții, pentru a media diferendele locale între naționalitățile revendicative¹. Misiunea militară se metamorfozează, iar demersul autorităților franceze dobândește succesiv noi valențe spre finele lunii februarie 1919, în primul rând politice, dar și morale. Dintr-un sentiment de îndatorire, misiunea miza să răscumpere efortul depus de aliatul român, fără a-l leza pe cel sârb. De aici decurge interpunerea, asumarea unei intervenții împăciuitoare, pacificatoare, care urma să asigure și un control administrativ al

* Doctorandă Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie. Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/107/1.5/S/76841, cu titlul „Studii doctorale moderne: internaționalizare și interdisciplinaritate”.

¹ Olivier Forcade, *Les missions humanitaires et d'interposition devant l'histoire*, în *La Revue Tocqueville/The Tocqueville Review*, XVII, 1996, 1, p. 45; Idem, *Les nouvelles missions*

teritoriului bănăţean². Acţiunea nu va fi deloc una comodă pentru francezi, datorită particularităţii regiunii, a ciocnirilor de interese şi a diferitelor conjuncturi. Banatul era un ţinut fărâmiţat, în care se făceau resimţite încă suspiciuni, temeri, se creiona ca un spaţiu cu remanente fragmentări etnice, emoţionale. Alături de români şi sârbi trăiau: unguri, foştii deţinători ai autorităţii; germani, divizaţi ca opţiune în cei care duceau în presă o puternică campanie anti-franceză şi în cei care îşi revendicau originea din Alsacia franceză, plus numeroase alte etnii.

Chiar şi românii, entuziaşti în momentul sosirii francezilor, a trebuit să se acomodeze noii ordini. Nu puteau încă să debordeze de bucurie, să simtă pe deplin gustul libertăţii. Trebuia să fie moderaţi în privinţa manifestării apartenenţei la România Mare, întrucât dosarul Banatului se afla în continuare în mâna negociatorilor.

De prim interes pentru Franţa, odată cu instalarea în Banat, era identificarea în noul teritoriu a oricărui prizonier de naţionalitate franceză, transferarea lui în Ungaria, pentru ca acesta să poată mai apoi lua drumul patriei. Astfel, generalul francez Léon Gaston Jean-Baptiste Farret, comandantul celei de a 11-a Divizii Coloniale de Infanterie, instalată la Timişoara încă de la finele lunii ianuarie, solicită printr-o telegramă lămuriri Ministerului de război de la Paris, privind repatrierea integrală a prizonierilor de război³. O primă măsură emergea din responsabilitatea guvernului ungar de a remite o listă autentică, exactă şi completă a lagărelor, minelor, uzinelor, spitalelor sau particularilor la care au fost plasaţi prizonierii, aceştia urmând a fi evacuaţi. Trebuia, de asemenea, permisă organizarea unei inspecţii de către o comisie din care să facă parte şi ofiţeri francezi şi care să aibă toată libertatea de acţiune. Populaţia trebuia informată prin presă şi afişe că era datoare să semnaleze existenţa oricărui francez, în caz contrar aceasta fiind pasibilă de sancţiuni severe. Nu era ignorată nici căutarea celor declaraţi dispăruţi, urmând a fi inspectate repertoriile,

sont-elles aussi nouvelles qu'on le dit?, în *Métamorphose des missions? Le soldat et les armées dans les nouveaux contextes d'interventions*, Actes du colloque de 14, 15 et 16 juin 1994 sous la direction de Thomas Hubert Jean-Pierre, avril 2000, p. 25-26. A se vedea şi articolul care ne aparţine, despre începuturile misiunii militare franceze, *Banatul în aşteptarea păcii. Premisele unei misiuni militare franceze*, în *AnB* (S.N), XVIII, 2010, p. 241-250.

² Olivier Forcade, *Les missions humanitaires*, p. 46.

³ Arhivele Naţionale Bucureşti (în continuare A.N.B.), Microfilme. *Franţa*, rola 303, cadru 243.

registrele sanitare, cele ale închisorilor și cimitirelor⁴.

Prima responsabilitate a trupelor franceze a fost cea a restaurării ordinii, a rezolvării conflictelor locale – practice –, cele regionale – teoretice –, privind granițele, fiind lăsate Conferinței de pace. Încă din momentul instalării, a fost emis ordinul de confiscarea a armelor deținute de civili⁵. În baza acestuia, colonelul Lemoigne îl informează pe generalul Farret printr-o notă din 10 martie 1919 că a intrat în posesia a 5 carabine, 375 puști, 3 revolve, săbii, baionete, la care se adaugă o cantitate însemnată de muniții⁶. De asemenea, recomandările de arborare a tricolorului doar cu ocazia sărbătorilor religioase și de desfășurare în spațiu închis a reuniunilor bănățenilor, cu caracter național⁷, au fost menite să preîntâmpine eventuale represalii din partea sârbilor. De asemenea, Comandamentul francez elibera certificatele de călătorie ce asigurau libera trecere din acest spațiu enclavat⁸.

Timișoara, centrul de greutate al Banatului, se încarcă la sfârșitul lunii februarie 1919 cu o miză deosebită. S-au configurat aici doi poli de autoritate: unul sârbesc și unul francez. Cele două autorități au avut ca centre de comandă sediul prefecturii, respectiv, palatul Lloyd⁹. Generalul Pruneau, comandantul celei de a 17-a Divizii Coloniale de Infanterie, trebuia să facă dovada unei atitudini caracterizate prin „neutralitatea absolută și respectarea strictă a condițiilor armistițiului al cărui text poartă semnătura generalului comandant al Armatei Franceze din Orient”¹⁰. Misiunea franceză își justifică intervenția inițială prin Convenția de la Belgrad, încercând să pregătească implementarea hotărârilor Conferinței de Pace de la Paris.

Sârbii nu au văzut cu ochi buni instalarea trupelor franceze la Timișoara. Jurnalul oficial al comandamentului sârb a cenzurat articolele de bun venit dedicate diviziei franceze¹¹. Autoritatea militară sârbă a făcut demersuri și presiuni pentru a impune încartiruirea generalului Pruneau la prefectul Filipon.

⁴ *Ibidem*, c. 244.

⁵ Dumitru Tomoni, *Monografia orașului Făget*, Timișoara, 1994, p. 35.

⁶ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 231.

⁷ Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale (în continuare S.J.T.A.N.), Fond. *Aurel Cosma*, dosar 156, f. 34.

⁸ Pompiliu Ciobanu, *Unirea Banatului și încorporarea Timișoarei la România Mare*, Timișoara, 1934, p. 47.

⁹ *Ibidem*, p. 11, 16.

¹⁰ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 211.

¹¹ *Ibidem*.

Guvernarea acestuia, pe lângă faptul că nu a fost recunoscută de francezi, nici nu beneficia de o susținere a populației orașului. Avea o bază artificială, creată de un grup de sârbi, între 200 și 250 de persoane, sosite în Timișoara după ocuparea orașului¹². La începutul lunii martie este semnalată o grevă a funcționarilor din administrație. Cauzele acestui conflict de muncă țineau, conform evaluării situației de către francezi, de „lovitura de stat sârbă” și de faptul că s-a impus limba germană ca oficială pentru sarcinile de serviciu¹³. Ca mărturie a aceleiași apropieri sârbo-germane, s-a păstrat o cerere din partea generalului Farret către comandantul diviziei de Morava, prin care se solicita luarea de măsuri privind frecventarea cafenelelor de către ofițerii sârbi, însoțiți de ofițeri germani, aflați ca prizonieri în urbea timișoreană. „V-aș fi recunoscător dacă veți binevoi să ordonați evitarea contactului ofițerilor francezi cu ofițerii germani, fiindu-le acestora foarte dezagreabil”¹⁴.

În ciuda tuturor inconvenientelor, existența celor două autorități militare, sârbă și franceză, în cadrul aceluiași oraș, presupunea încheierea, oricât de dificilă, a unui dialog, a unui schimb de informații. S-a ajuns chiar la o înțelegere între generalul Djordjević și generalul Farret privind preluarea materialului rămas din cazarma Franz Iosif. Anterior acordului, aceasta a fost utilizată de către sârbi, care au reușit să sustragă o bună parte a dotărilor¹⁵. În privința rechizițiilor efectuate de trupele sârbe, acestea erau verificate de către francezi care, de cele mai multe ori, se vedeau puși în fața faptului împlinit. Generalul diviziei de Morava este informat de generalul Farret de faptul că un grup de 4 ofițeri și 150 soldați sârbi a părăsit, fără acordul său, pe data de 8 martie, Timișoara cu destinația Orșova. Aceștia solicitaseră generalului francez întreprinderea demersurilor necesare privind cazarea lor în portul dunărean în vederea încărcării a 32 vagoane de material.

Generalul Armatei franceze din Orient este avertizat de generalul Farret că sârbii intenționau ridicarea și transferarea la Belgrad a tuturor instrumentelor de măsurare a terenului de la birourile de inginerie cadastrală¹⁶. Intenția a fost imediat pusă în practică, după cum reiese din nota generalului de Lobit, care

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, Informare a generalului Farret către generalul comandant al Armatei Ungariei. c. 270.

¹⁴ *Ibidem*, c. 216.

¹⁵ *Ibidem*, c. 322.

¹⁶ *Ibidem*, c. 324.

constată faptul că planurile și registrele cadastrale ale comitatului Timiș au fost transferate nu la Belgrad, ci la Becicherecul Mare pentru a fi stabilite hărțile și planurile de detaliu ale confiniului iugoslavo-român. Marele Cartier General al armatei sârbe a dat asigurări că după stabilirea frontierelor, acestea vor fi date guvernului în cauză¹⁷.

În privința tuturor rechizițiilor, sârbii reclamau tratatul de armistițiu de la Belgrad, care, prin articolele 4-8, le-a creat o adevărată rampă de lansare. Se justificau astfel ridicările de material prin completarea deficitului produs Serbiei de război¹⁸. Noile ordine emise de francezi în a doua jumătate a lunii martie trebuie plasate și interpretate în contextul umplerii golurilor decizionale lăsate de documentul de la Belgrad. În acest sens, comandantul general al Armatei Ungariei a transmis generalului Pruneau dispoziția „interzicerii sub diverse pretexte a ridicării materialului de cale ferată sau militar sau al statului”¹⁹.

Stabilirea unei comunicării eficiente cu diferitele autorități din Timișoara presupunea contractarea unui translator. Un document al prefecturii județului Timiș-Torontal atestă faptul ca trupele franceze au avut un interpret încă din 15 februarie, unul pe nume Keppich. Acesta va rămâne pe lângă Comandamentul francez din Timișoara, o parte a retribuției sale fiind asigurată de municipalitate²⁰.

Din însărcinarea generalului Berthelot, colonelul Hayaux du Tilly a inclus Timișoara în turneul său de informare. Călătoria de la Budapesta la Belgrad a avut ca stație intermediară Timișoara, prilej cu care, pe 3 martie, s-a realizat întâlnirea cu generalul Farret. Prin prezentarea făcută i-a fost oferită vizitatorului francez imaginea unui oraș controlat în întregime de sârbi, ce aveau la dispoziție două divizii: Divizia de Morava și una de cavalerie. Neliniștile generalului Farret erau legate în primul rând de faptul că sârbii reușeau cu „perseverență și metodic” să sustragă din bunurile Banatului. Din acest motiv era favorizată contrabanda, tot mai frecventă, și care a antrenat după sine, asemeni bulgărelui de zăpadă, scumpirea vieții. Într-o notă informativă a armatei franceze este dat exemplul Lugoșului, de unde alimentele de primă necesitate, cum ar fi carnea, erau

¹⁷ *Ibidem*, c. 264.

¹⁸ *Text of Military Convention between the Allies and Hungary, signed at Belgrade november 13, 1918*, în *The American journal of international law, Supplement: Official documents*, XIII, 1919, 4, p. 399-400.

¹⁹ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 208.

²⁰ S.J.T.A.N., Fond. *Prefectura județului Timiș-Torontal*, dosar 11/1919, f. 18.

exportate în cantități considerabile spre Serbia, dar și spre România²¹. Timișoara, ca centru industrial, se confrunta cu insuficiența cărbunelui, ce lua aproape în întregime drumul sudului²².

În urma solicitărilor bănășenilor, dar și a pericolului unui atac din partea ungarilor, generalul Prezan, Șeful Statului Major General, emite în 21 martie 1919 un ordin către Comandamentul Trupelor române din Transilvania. Acesta sublinia necesitatea atașării unor ofițeri de legătură pe lângă Comandamentul trupelor franceze din Banat²³. Generalul Traian Moșoiu, aflat la Sibiu, luase deja măsurile necesare în acest sens. Astfel, maiorul D. Oancea, invalid de război, decorat pentru meritele militare, este numit pe lângă Comandamentul francez din Timișoara, iar colonelul Petrescu D. Tocineanu va îndeplini o misiune similară în Lugoj²⁴. Prioritatea activității lor o reprezenta asigurarea protecției elementului românesc. Consiliul Dirigent le-a atribuit de asemenea și însărcinări diplomatice²⁵. Prin rapoartele lor, au făcut dovada unor buni observatori, a unor factori de comunicare și apreciere decisivi.

Maiorul Oancea va fi însoțit în misiunea sa la Timișoara de: locotenentul Victor Dumitriu, ca aghiotant, sergentul Imoșeanu Ilie, caporalul Vlăsceanu Dimitrie. În gara Ilia l-a recrutat pe preotul refugiat din Coștei, Avram Corcea: „Veți merge cu mine în fața Comandamentului trupelor franceze ca mărturie vie a celor pătimate de români”²⁶. În ciuda tuturor dificultăților, ofițerul român a participat la întruniri ale fruntașilor timișoreni, a reușit să stabilească bune raporturi cu generalul Pruneau și aghiotantul acestuia, locotenentul Daudet, și chiar să câștige respectul generalului sârb Gruici. Generalul francez a stopat arestările și deportările arbitrare ale românilor, a intervenit în repetate rânduri pentru a opri rechiziționarea de bani și bunuri. Sunt amintite ca veritabile susținătoare ale cauzei românești, alte personaje ale suitei generalului Pruneau:

²¹ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 355.

²² Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, 1990, documentul XLIX, p. 246.

²³ *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoaștera ei internațională. 1918 Documente interne și externe, august 1918-iunie 1919*, III, București, 1986, doc. 559, p. 264-265.

²⁴ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 7, 49.

²⁵ *Ibidem*, p. 8.

²⁶ *Ibidem*.

șeful de Stat Major, maiorul de cavalerie Léon François Sagols, căpitanii Paul René Hardy și Lucian Paul Grech²⁷.

Colonelul Petrescu D. Tocineanu și însoțitorii săi, locotenent de rezervă Bojincă și sublocotenent Lucopol Ion, au fost admirabil primiți de fruntașii lugojeni. În cinstea lor a fost organizată reuniunea din 18 martie în localul *Concordia*. Relațiile cu generalul Farret au fost mai reci, datorită afinității pentru maghiari. Cei care polarizau în jurul generalului erau renumiți pentru atitudinile lor antiromânești: secretarul său, Kovacs Braun, subprefectul Aurel Issekutz, de origine armeană²⁸.

Se cuvine să evidențiem o altă reușită a intelectualității lugojene. Colegiul redacțional al *Drapelului* a dorit o dinamizare a relațiilor cu soldații francezi, oferindu-le acces la informațiile cu caracter general. Astfel a luat naștere rubrica în limba franceză: *Pentru prietenii noștri francezi*, începând cu numărul din 5/18 martie 1919: „... de astăzi prietenii noștri francezii vor găsi în gazeta noastră două coloane cu text francez. Noi vom încerca să cuprindem în ele ultimele știri din lumea întregă, atât cât circumstanțele o permit, tot ceea ce se referă la Franța și la convorbirile de la (Conferința Păcii)”²⁹. Cele două coloane cu extrase din *Le Temps* au mai apărut încă un număr. Din 22 martie a fost publicat un supliment: *Drapelul* „Organe national politique roumain. Édition française pour nos amis et nos alliés”, detaliile fiindu-i prezentate de George Oprescu lui Valeriu Braniște: „Azi au apărut în *Drapelul* două coloane franceze. A fost material mult mai mult. De joi vom publica un supliment, căci este mult mai comod și în ce privește controlul vinderii foii, și din punct de vedere tehnic... Chiar și ofițerii francezi ne-au promis colaborarea lor”³⁰.

Sub zodia tristă Farret

Problemei reprezentării francezilor și a eficienței misiunii de interpunere în Banat i-a fost găsită soluția, aplicându-i-se un procent de originalitate.

²⁷ *Ibidem*, p. 36-50.

²⁸ *Ibidem*, p. 57.

²⁹ Aurel Galea, *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 - 10 aprilie 1919)*, Târgu-Mureș, 1996, p. 282.

³⁰ Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român (1918-1920)*, Cluj, 1985, p. 150.

Începând cu cea de a doua jumătate a lunii martie s-a conturat treptat un nou proiect referitor la Banat. Măsurile întreprinse până atunci s-au dovedit a fi deschizătoare de drum. Cu toate acestea, ridurile încleștării regionale nu au dipărut, iar asperitățile deveneau tot mai pronunțate la nivelul relațiilor diplomatice. Stabilirea liniei de confiniu între sârbi și români încrâncena discursurile în comisia Tardieu. Totul gravita în jurul găsirii argumentului revelator și indubitabil. În acest context apare, cu titlu de provizorat, proiectul Zonei de Ocupație Franceză, ce urmărea consolidarea misiunii în Banat.

Inițiativa a venit chiar din partea guvernului francez, releul fiind și de această dată generalul Franchet d'Esperey. Ca element legitimator a fost ales textul convenției belgrădene, ce conferea Aliaților dreptul de a prelua controlul asupra oricărui teritoriu strategic sau spațiu de înfruntare³¹. Instrucțiunile primite de generalul francez au fost foarte clare: „Cu scopul de a evita orice conflict între sârbi și români în regiunea Banatului” va fi creată o zonă ocupată doar de trupe franceze, cu excluderea oricăror altora³².

Decizia finală a fost luată de conivență cu guvernul sârb și apoi transmisă generalului Farret, prin nota informativă din 15 martie a comandantului Armatei franceze din Ungaria, Paul de Lobit³³. Cu două zile înainte, acesta îl înștiințează pe comandantul celei de a 11-a Divizii coloniale asupra atribuțiilor sale. În zona cuprinsă între linia Orșova-Lugoj-Lipova și limita estică a comitatului Caraș va exercita „un control general, atât din punct de vedere militar, cât și din punct de vedere administrativ”³⁴. De asemenea, va putea trimite ofițeri în misiune de constatare sau de mediere, la nord de Mureș, pe o rază de 20-25 kilometri, cu un număr redus de însoțitori³⁵. Definiții pentru această misiune sunt: „ocuparea zonei cu scopul de a asigura aici ordinea și liniștea; interzicerea oricărei trupe sârbe, române, maghiare și în principiu militarilor izolați aparținând acestor naționalități să pătrundă în această zonă; asigurarea desfășurării activității comandamentului teritorial”³⁶. Generalul Farret anunță în mod oficial decizia,

³¹ Ion Țepelea, *1919, O campanie pentru liniștea Europei*, Cluj, 1995, p. 35.

³² George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions concernant l'institution de l'administration roumaine dans le Banat*, în *AIIA Cluj*, XXXV, 1996, p. 459.

³³ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *Prezența militară franceză și administrația Banatului (noiembrie 1918- august 1919), în 1918. Sfârșit și început de epocă*, coord. Corneliu Grad, Vasile Ciubotă, Zalău, Satu-Mare, 1998, p. 390.

³⁴ Gheorghe Iancu, George Cipăianu, *La consolidation de l'union*, documentul LI, p. 260-261.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459.

venită pe filieră pariziană, abia în 21 martie, adresându-o prefectului Lugojului, în vederea executării, comandantului diviziei Moravei cu titlu informativ, iar comandantului Armatei Ungariei cu titlu de dare de seamă, populația urmând să afle din presă³⁷.

Noile îndatoriri reclamau prezența generalului Farret și a Statului său Major la Lugoj, unde începând cu 22 martie s-a și instalat. Vestea schimbului de ștafetă dintre garnizoana franceză a colonelului Lemoigne și cea a noii autorități militare a fost anunțată în ziarul *Drapelul*, în numărul 28 din 13/26 martie 1919³⁸.

Acesta câștigase deja reputația unui simpatizant al cercurilor elitiste maghiare. Trecând prin experiența relaționării cu generalul francez, Aurel Cosma l-a avertizat pe Valeriu Braniște în privința metehnelor acestuia și riscurile la care ar putea să îi expună. Farret nu s-a dezis de eticheta de filomaghiar, inspirând românii neîncredere și stârnind nemulțumirea acestora. Relația a fost compromisă de la început, datorită refuzului lui Farret de a accepta ca reședință casa episcopului unit, Traian Frențiu³⁹.

Generalul francez a pășit în arena vieții politice lugojene pe 23 martie. Prin ordinul emis atunci a făcut cunoscute regulile jocului, a comunicat principiile după care urma să funcționeze Zona de Ocupație Franceză. Aria de răspândire a noii autorități îngloba aproape în întregime județul Caraș-Severin și partea nordică a județului Timiș. Clepsidra a fost răsturnată încă din ajun, din 22 martie, orele 12.00⁴⁰. Ancorarea proiectului francez în realitățile bănățene a avut drept consecință crearea unei singure unități politico-administrative, cu denumirea de județul Lugojului⁴¹. Acesta a fost împărțit în patru cercuri și cincisprezece circumscripții, numite plăși. Fiecare cerc urma să fie condus de un comandant cercual, iar autoritatea la nivelul plășii era deținută de un căpitan, funcționarii

³⁷ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 125.

³⁸ Schimbul garnizoanei franceze, „Vineri s-a îndepărtat din orașul nostru o mare parte din garnizoana franceză, ce a fost la noi la Lugoj. Ne pare rău că așa de curând a trebuit să ne părăsească dimpreună cu simpaticul colonel Lemoigne, căci începuserăm să ne dedăm bine laolaltă. În locul lor au sosit la noi, sâmbătă, generalul de divizie Farret dimpreună cu tot statul său major. Sperăm că și nou veniții se vor afla destul de bine la noi. În credința și cu dorința aceasta, îi salutăm în mijlocul nostru: «Bine ați venit!»”, în *Drapelul*, 1919, nr. 28 din 13/26 martie, p. 3.

³⁹ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 460.

⁴¹ Tatiana Duțu, *Situația Banatului la sfârșitul primului război mondial 1918-1920*, în *RI*, VII, 1996, 3-4, p. 193.

maghiari fiind menținuți pe posturi. Pe lângă aceștia, urmau să fie desemnați ofițeri francezi, coordonați de generalul Farret, ce cumula puterea executivă⁴². De asemenea, nicio numire sau revocare în/din funcții nu putea fi făcută fără acordul comandantului francez. „Un funcționar civil din Lugoj (actualmente vicecomitele de Lugoj, suplinind funcția de prefect) va fi singurul reprezentant admis al guvernului ungar pe lângă generalul comandant al celei de a 11-a Divizii de Infanterie Colonială..., Banatul ocupat urmând a face parte în continuare din teritoriul Ungariei până la decizia definitivă a Congresului de Pace”⁴³.

Un alt set de măsuri stabilea: instituirea cenzurii asupra publicațiilor; atribuțiile comandanților cercuali; dezarmarea gărzilor naționale, în special, și a populației, în general, indiferent de naționalitate; interzicerea purtării cocardelor naționale, cu excepția celei ungurești permisă funcționarilor și forțelor polițienești⁴⁴; organizarea reuniunilor doar cu acordul comandantului francez⁴⁵.

Ultimele precizări, mai ales cele care nuanțau caracterul național, au incarnat tot atâtea speranțe irosite pentru români. Cea mai vigilentă reacție a fost împotriva dezarmării/disoluției gărzilor naționale. Pe această linie s-au înscris numeroase proteste. De exemplu, Comandantul Gărzii Naționale Române din Jupa, Dimitrie Drăgulescu, având împuternicirea locuitorilor, a cerut preturii anularea ordinului de desființare⁴⁶.

După o consultare de principiu cu vicecomitele Aurel Issekutz, generalul Farret a emis Ordonanța numărul 418/2. Aceasta a fost publicată în ziarul *Drapelul* din 25 martie/5 aprilie și de către Issekutz sub forma unui Comunicat în limba germană, pe 28 martie⁴⁷. Noutatea acestui document o reprezintă delimitarea clară a teritoriului și configurarea structurii celor patru cercuri Lipova, Reșița, Lugoj și Orșova. De asemenea, sunt enumerate cele cincisprezece plăși împreună cu localitățile aferente⁴⁸: Bega, Bozovici, Buziaș, Făget, Caransebeș, Lipova, Lugoj, Mureș, Orșova, Reșița, Anina, Timiș, Recaș,

⁴² *Ibidem*.

⁴³ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 460.

⁴⁴ *Drapelul*, 1919, nr. 32 din 23 martie/5 aprilie, p. 2.

⁴⁵ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 460.

⁴⁶ Ioan Munteanu, Vasile Mircea Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918*, Timișoara, 1992, p. 316-317.

⁴⁷ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 461.

⁴⁸ În urma înțelegerii cu prefectul Issekutz, patru zile mai târziu se renunța la districtul Aradul-Nou, fără a fi expuse motivele. cf. A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 53.

Teregova și Aradul Nou. (Vor fi incluse în întregime zonei franceze de ocupație doar plășile Bega, Bozovici, Făget, Cransebeș, Lipova, Lugoj, Mureș, Timiș și Teregova, restul doar parțial)⁴⁹.

Limitele zonei au fost: în est, Orșova, granița românească și apoi cea a comitatului Hunedoara până la Mureș, în nord, cursul râului până în punctul situat la 4 kilometri nord de Aradul Nou, în vest o linia ce includea localitățile: Aradul Nou, Recaș, Hitiaș, Buziaș, Silagiu, Vermeș, Valeapai, Bărbosu, Moniom, Lupac, Clocotici, Gârliște, Anina, Slatina, Sasca Română, Sasca Montană, până pe Clisura Dunării⁵⁰.

La Lipova, reședința cercului eponim, a fost trimis colonelul Guespereau, comandantul regimentului de spahii marocani, urmând a-și exercita autoritatea asupra plășilor Lipova, Mureș și Arad. În decembrie 1918 – ianuarie 1919, acesta a făcut parte din Statul Major al generalului Jouinot-Gambetta, aflat în Timișoara.

Plășile Reșița și Anina vor fi tutelate de căpitanul Serrard, comandant al artileriei din Reșița. Ulterior, șeful batalionului din acest cerc, maiorul Erhard, l-a înștiințat pe generalul Farret în privința unui incident mai deosebit care s-a petrecut la Reșița pe 12 aprilie. Specificitatea incidentului reiese din contactul francezilor, în calitate de învingători, cu susținătorii Germaniei învinse. După ora închiderii cinematografului, într-o cafenea, un anume Ludicar Guertav, funcționar al serviciului de finanțe, i-a determinat pe cei trei ofițeri prezenți să asiste la un moment neplăcut. Acesta a strigat în mai multe rânduri „Trăiască Germania!”, iar la somația de a înceta a răspuns cu intonarea cântecului *Deutschland über alles!*. Hotărârea generalului Farret a prevăzut concedierea funcționarului și escortarea sa în afara zonei de ocupație franceză. Pentru ca incidentul să nu se transforme într-un precedent, generalul a solicitat publicarea pedepsei întru înștiințarea populației plasate sub controlul său administrativ⁵¹.

Cel care, cu două luni în urmă, își făcuse intrarea triumfală în Lugoj, colonelul Henri Lemoigne, a fost numit la Orșova. Din calitate de comandant al celui de al 35-lea regiment colonial va controla desfășurarea evenimentelor în plășile Orșova, Teregova și Bozovici. Instalarea trupelor franceze la Teregova s-a înscris în tonul general al ritualului entuziast de primire: întâmpinarea la gară de către intelectuali, preoți și țărani, drapele românești și franceze, cuvântări,

⁴⁹ S.J.T.A.N., Fond. *Prefectura Județului Timiș-Torontal*, dosar 11/1919, f. 26.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 106-107.

înnuri naționale intonate de fanfară⁵². Instalarea propriu-zisă a francezilor în localitățile bănățene în baza noii realități administrative a fost precedată de „asigurarea zonei”, adică de o atentă inspectare a localității și a împrejurimilor, a populației, a instituțiilor și a comercianților. Astfel a fost posibilă identificarea, într-o băcănie din Mehadia, a unui kilogram și jumătate de bomboane, achiziționate încă din 1917 de la Orșova, cu inscripții propagandistice împotriva aliaților englezi⁵³. Este o dovadă a faptului că propaganda a avut ecouri în cele mai variate sectoare și a folosit cele mai non-convenționale mijloace, în acest caz, cele alimentare.

Se păstrează o serie de dări de seamă cu privire la sosirea francezilor în plasa Orșova și plasa Bozovici. La Liubcova (Liubkova în documentele franceze), localitate din plasa Orșova, s-a creat, la 23 martie, un post mic, format dintr-un subofițer și zece soldați. Aprovizionarea acestora se făcea dinspre sediul de plasă, cu vaporul pe Dunăre până la Drincova, apoi cu mașina. Instalarea francezilor în zonă a echivalat cu evacuarea jandarmeriei sârbe⁵⁴.

Mult mai complexă este darea de seamă privind implementarea noii ordini la Bozovici. Fiind sediul plășii, înființarea postului a durat două zile, respectiv 23 și 24 martie, detașamentul fiind format dintr-un ofițer și 50 de soldați. Surprinzător este faptul că sârbii și-au păstrat pozițiile, fiind chiar superiori din punct de vedere numeric (2 ofițeri și 80 de soldați) francezilor în ciuda scopului inițial al proiectului Zonei de Ocupație Franceză de a nu permite imixtiunea altor trupe. Același raport ne oferă informații cu privire la serviciul medical, oferit de doctorul Freireich, care asigură medicația și îngrijiri gratuite pentru militarii francezi, cât și date importante privind aprovizionarea. Este pusă în evidență prosperitatea zonei, în ciuda anilor de război: se găseau ovine, petrolul și grânela fiind suficiente. Singurele produse care lipseau erau zahărul, cafeaua și vinul⁵⁵.

⁵² *Drapelul*, 1919, nr. 29 din 16/29 martie, p. 3. „... sosirea trupelor de ocupație franceze a fost sărbătorită acolo în mod deosebit de amical. Spre întâmpinare a ieșit la gară, întreaga inteligență română, împreună cu țărani, în frunte cu preoții din Teregova și în jur cu drapele românești și franceze. S-au rostit cuvântări de primire și de salut, iar fanfara a intonat înnuri naționale. Intrarea trupelor în localitate s-a făcut între vii aclamațiuni”.

⁵³ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 206, „*À bas l'Angleterre!*”, „*Jos Anglia!*”.

⁵⁴ *Ibidem*, c. 204.

⁵⁵ *Ibidem*, c. 204-205. Raportul conține și o listă a alimentelor ce puteau fi procurate din zonă, însoțite de prețuri. Astfel, carnea de vită costa 14,16 cor./kg., cartofii 60,90 cor./kg., fasolea 5 cor./kg, făina 3,70 cor./kg, grăsimea de porc 30 cor./kg., iar sarea 2,20 cor./kg.

Cercul Lugoj i-a revenit maiorului Papillon, comandantul celei de a 21-a trupe de artilerie. Acesta va veghea asupra următoarelor unități administrative: Lugoj, Buziaș, Făget, Bega, Timiș, Caransebeș și Recaș, cu excepția orașului Caransebeș⁵⁶. La nivelul localităților comanda trupelor franceze a revenit ofițerilor: Audormet pentru Recaș, Jacquet pentru Buziaș, și nu în ultimul rând, Imbert în Lugoj⁵⁷.

Noua structură a plășii Făget a făcut posibilă, de altfel, și intrarea în localitate a trupelor franceze, formate din marocani. Tabăra lor a fost instalată pe locul vechiului târg⁵⁸, conducerea fiind asigurată de ofițerul Durand⁵⁹.

Justificarea creării acestei zone franceze de ocupație acționează pe două paliere: unul militar, de altfel declarat, și un altul politic, intuit din conținutul ordonanței. Demersul militar a fost întrutotul justificat prin restaurarea ordinii în vederea normalizării funcționării serviciilor publice. Referitor la cel politic, identificăm incongruența între ceea ce dorea guvernul francez și gradul de aplicabilitate la nivel local. Astfel, Parisul căuta să echivaleze situația concretă din Banat cu evoluția discuțiilor Conferinței de pace, în tonul general al unui context internațional mai amplu.

Făcând abstracție de prevederea belgrădeană cu privire la apartenența teritoriului Banatului la Ungaria, s-a dorit scoaterea acestui ținut de sub controlul statului maghiar⁶⁰. În fapt, această prevedere ar fi trebuit să permită instalarea funcționarilor români numiți de Consiliul Dirigent. Prietenia generalului Farret cu vicecomitele Aurel Issekutz și influența celorlalți din anturajul său nu au făcut decât să întârzie cursul firesc al evenimentelor. Controlând zona, generalul francez a realizat în textul ordonanței o breșă: în revocarea sau numirea funcționarilor era necesar acordul său. Prevederea aceasta nu făcea decât să justifice și să consfințească așteptările maghiarilor. În nota cu numărul 235 trimisă lui Ionel I. C. Brătianu la Paris la sfârșitul lunii martie, Iuliu Maniu sesiza faptul că noua autoritate franceză din Banat permitea maghiarilor să revină în prim planul vieții politice locale⁶¹.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ S.J.T.A.N., Fond. *Pretura Plasei Lugoj*, dosar 13/1919, f. 7.

⁵⁸ Dumitru Tomoni, *op.cit.*, p. 35.

⁵⁹ S.J.T.A.N., Fond. *Pretura Plasei Lugoj*, dosar 13/1919, f. 7.

⁶⁰ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 461.

⁶¹ General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, București, 1997, p. 334.

Astfel, nemulțumirile bănățenilor își aveau sursa vizibilă, precis reperabilă, în activitatea generalului francez Léon Farret. Pe lângă elementele deja identificate ale atitudinii sale, inclusiv inițiativele lunii aprilie au decurs din simpatia sa față de maghiari. Astfel, jandarmeria a fost lăsată sub controlul maghiarilor⁶², fapt consemnat și în jurnalul generalului Berthelot. În acest sens există un document: *Instrucțiune privind funcționarea poliției și a jandarmeriei ungare în Zona Franceză de Ocupație a Banatului*, purtând data de 31 martie 1919⁶³. Se oferă o organizare apropiată de cea precedentă, fiind incluse deopotrivă detalii specifice ce țin de noua realitate. Particularitatea o reprezintă plasarea acestei decizii, exploatate în folosul maghiarilor, chiar la începutul misiunii sale la Lugoj, ceea ce i-a rezervat lipsa de popularitate în rândul românilor. Documentul a fost împărțit în patru părți referitoare la: poliție și jandarmerie, autoritățile vamale, atribuțiile noilor funcții și autoritatea generalului. Astfel, sunt direct vizate poliția municipală din Lugoj și Caransebeș și legiunile de jandarmerie ce acționau în comitatul Caraș-Severin. Pe 2 aprilie a fost atașată o anexă, în care erau trecute comparativ, ante și post, comunele cercurilor și forțele de ordine. Astfel, în cercul Lugoj situația rămânea neschimbată, dar în Caransebeș și Orșova chiar se înregistra un număr mai mic de jandarmi maghiari. Singurul cerc în care s-au suplimentat forțele de ordine a fost Lipova, această modificare putând fi pusă pe seama creșterii tensiunilor de o parte și de alta a Mureșului⁶⁴.

Se menționa faptul că partea comitatului Timiș, integrată în zona de ocupație franceză, nu intra sub incidența acestui document, acolo nemaexistând jandarmerie⁶⁵. Se demonstrează faptul că raportul pune în perspectivă interesele cercurilor maghiare, fiind mai degrabă un compromis local, o simplă modificare de convenție sau de registru. Astfel, legiunile de jandarmerie ale comitatului Caraș-Severin, respectiv cea din Lugoj, comandată de un maior, cea din Caransebeș, coordonată de un căpitan, și cea de la Orșova, aflată în tutela unui maior, au fost anterior plasate sub ordinele directe ale unui locotenent-colonel din Szeghed. Prin noua modificare, acestea au trecut în subordinea maiorului comandant al legiunii de jandarmerie din Lugoj, cel care urma să preia comanda tuturor forțelor poliției militare din zona ungară și zona franceză. Această nouă

⁶² Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 162.

⁶³ A.N.B., Microfilme. *Franța*, rola 303, c. 68.

⁶⁴ *Ibidem*, c. 69.

⁶⁵ *Ibidem*, c. 68.

funcție a primit titlul de Comandant superior al jandarmeriei, aflat la dispoziția Generalului comandant al teritoriului, căruia îi prezenta zilnic executarea îndatoririlor⁶⁶.

În privința forțelor grănicerești, a fost menționat detașamentul de la Orșova și vameșii de la Lugoj aflați în subordinea inspectorului de finanțe, cu atribuții în supravegherea și combaterea contrabandei de la frontieră⁶⁷. Doar forțele polițienești erau în subordinea directă a ofițerilor francezi, la Lugoj serviciul militar fiind asigurat de comandantul Blanchère.

Chiar și Otto Roth a reușit să își rezerve un loc privilegiat în preajma lui Farret. În raportul din 6 aprilie al maiorului Dumitru Oancea către președintele Consiliului Dirigent, ne este înfățișată intenția lui Roth: crearea unei republici bănățene sub protectoratul Ungariei și Franței. În schimb se oferea să urgenteze înapoierea prizonierilor francezi⁶⁸.

Acesta a străbătut nestingerit Banatul ajungând la Lugoj, deși era consemnat la domiciliul său din Arad. Spre sfârșitul lunii aprilie, Farret l-a însoțit pe protejatul său la Belgrad, pentru a-și promova proiectul republicii bănățene. Din Caransebeș au fost retrase pentru scurt timp trupele franceze aflate sub comanda ofițerului Boissier, lăsându-se conducerea orașului în grija unui sfat muncitoresc, format din socialiști maghiari și germani. Din cauza nemulțumirilor caransebeșenilor, francezii au revenit în oraș⁶⁹.

O altă măsură iresponsabilă a generalului a fost cea a întreruperii traficului feroviar pe ruta Lugoj-Ilia. Incapacitatea de promova un dialog al tuturor naționalităților și faptul că s-a erijat într-un exponent al cercurilor influente maghiare i-au atras și criticile francezilor. Astfel, îndepărtarea generalului Farret a devenit un postulat al intelectualilor lugoieni. În scrisoarea lui George Dobrin către Valeriu Braniște observăm poziția fermă împotriva „...comportamentului incorect al generalului francez... Încercați totul și faceți în așa fel încât domnul general Farret să fie îndepărtat. Cu astfel de oameni nu poate fi vorba de preluarea direcției sarcinilor publice, de care s-a vorbit atât de mult”⁷⁰.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 27.

⁶⁹ Radu Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, 1993, p. 164-166.

⁷⁰ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459-460.

De asemenea, colonelul Petrescu Tocineanu, ofițerul de legătură român de la Lugoj, a trimis la Paris, lui Ionel I. C. Brătianu, un raport al situației nevralgice create de generalul francez, sugerând înlocuirea lui⁷¹. A fost amintit în raport și memorandumul lui Otto Roth către generalul Franchet d'Esperey, asupra constituirii unui Banat independent sub protecția trupelor franceze⁷².

Datorită inconsecvenței sale față de politica Parisului, a turpitudinii morale cuplată cu iresponsabilitate, generalul Farret a fost rechemat în Franța, cea de a II-a Divizie de Infanterie colonială fiind dizolvată începând din 15 aprilie. Deoarece decizia superiorilor francezi a fost justificată prin „concediu de odihnă”, Farret și-a prelungit șederea la Lugoj până spre sfârșitul lunii⁷³. Simpla sa prezență și măsurile luate anterior de acesta îi erau suficiente vicecomitelui pentru a se justifica în noile decizii. Pe 25 aprilie, Issekutz i-a scris primarului Lugojuului că ar trebui adusă la cunoștința cetățenilor o dispoziție a comandantului Farret, privind interzicerea purtării oricărui fel de însemn sau steag ce ar putea indica apartenența la o naționalitate sau la un partid politic anume⁷⁴.

Concomitent este validată cererea maiorului Oancea de a reveni pe front în contextul confruntării dintre armata română și cea ungară. La Timișoara a fost transferat colonelul Petrescu D. Tocineanu, în timp ce pentru comandamentul francez din Lugoj a fost desemnat, ca ofițer român de legătură, maiorul Pop. A fost trimis de asemenea și un ofițer român pe lângă armata franceză din Belgrad, în persoana maiorului Dumitriu Haralambie⁷⁵.

Întreaga lună mai a stat sub semnul înnoirii, al schimbărilor de ștafetă, a reparării situației din Banat. Evoluția evenimentelor în spațiul controlat de generalul Berthelot a devenit delicată, determinându-l pe acesta să-și declare misiunea încheiată. Factorii decizionali din Paris erau emitenții unui ansamblu de practici și idei rupte de realitatea concretă. De asemenea, lipsea timpul necesar asimilării și contopirii contrariilor. În jurnalul său, generalul francez se plângea de „politica de șicane” practică de Stephen Pichon, ministrul Afacerilor externe, și de „deciziile enervante” în privința Transilvaniei luate de comandantul

⁷¹ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 52.

⁷² *Ibidem*, p. 53.

⁷³ George Cipăianu, Gheorghe Iancu, *Nouvelles contributions*, p. 459.

⁷⁴ S.J.T.A.N., Fond. *Pretura Plasei Lugoj*, dosar 13/1919, f. 8.

⁷⁵ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 49, 67.

Armatelor Aliate din Orient, Franchet d'Esperey, care încă din februarie și-a mutat cartierul general de la Salonic la Constantinopol⁷⁶.

În timp ce generalul Graziani era acreditat la București în locul generalului Berthelot, la Belgrad era investit generalul Humbert în locul lui Henrys⁷⁷. Însă cea mai mare rezonanță pentru Banat a avut-o instalarea generalului Charles de Tournadre, cu un mandat emis direct din Paris. În urma disoluției celei de a II-a Divizii de Infanterie Colonială, pe 27 aprilie a fost creat un comandament administrativ cu denumirea de *Cercul Lugoj*⁷⁸. Lugojul și-a întâmpinat oaspetele după același tipar al ospitalității, în onoruri muzicale. Un temei suficient pentru ca bănătenii să-i valideze pe deplin misiunea l-a reprezentat faptul că acest coleg de școală al lui Henri Berthelot a proiectat și a afișat încă de la început, spre deosebire de predecesorul său, generalul Farret, o atitudine binevoitoare cauzei românești.

Dacă cercurile diplomatice pariziene au dorit îmbinarea unor acțiuni militare și a unor măsuri politico-administrative, care să individualizeze misiunea franceză și să-i asigure un caracter preventiv împotriva frustrărilor și violențelor postbelice din Banat, atunci eșecul se datorează alegerii neinspirate în persoana generalului Farret, care a favorizat intrigile maghiare, a determinat dezvoltarea unei atitudini de reticență din partea românilor și de nesupunere din partea sârbilor. Reparația va veni în luna mai 1919, prin căutarea unui model alternativ, cel al generalului Charles de Tournadre.

⁷⁶ General Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență. 1916-1919*, Cluj, 2000, p. 352-353; Pierre Gosa, *Un maréchal méconnu. Franchet d'Esperey. Le vainqueur des Balkans 1918*, Paris, 1999, p. 253.

⁷⁷ *Documente din arhivele franceze referitoare la primul război mondial*, București, 1983, p. 344.

⁷⁸ Pompiliu Ciobanu, *op. cit.*, p. 61.

LA MISSION FRANÇAISE D'INTERPOSITION AU BANAT:
MARS-MAI 1919

Résumé

Dans les mois de mars – mai 1919 l'intervention alliée, exécutée par l'Armée française d'Orient, s'est métamorphosée dans une mission militaire d'interposition qui, à part le rétablissement de la paix, assume aussi un contrôle administratif du territoire du Banat.

Parmi les premiers rôles de la mission sont le maintien et le rétablissement de l'ordre, ainsi que la fonction de police internationale accomplie par la réquisition d'armes et de munitions.

À Timișoara, le principal pôle urbain de la province, se sont configurés deux centres d'autorité : l'un serbe et l'autre français. Justifiant leurs actions par le texte de la convention de Belgrade, les serbes ont multipliés les réquisitions qui s'apparentent à un véritable pillage. Dans le contexte de la guerre roumano-hongroise qui rend vulnérables les frontières convenues par les articles de l'armistice et en tenant compte des pourparlers de Paris, les Alliés ont réclamé le droit d'occuper tout territoire stratégique ou espace d'affrontement pour réaliser le projet de la Zone d'Occupation Française, sous la commande du général Léon Gaston Jean-Baptiste Farret.

À la fin du mois de mars se réalise le transfert de la 11 Division d'Infanterie Coloniale à Lugoj et la nouvelle unité administrative est divisée en quatre cercles et quinze circonscriptions. Sous l'influence de la élite hongroise, le général Farret institue quelques mesures qui provoquent la réticence et le mécontentement des roumains et l'insoumission des serbes: l'introduction de la censure sur les publications, le désarmement des unités militaires nationales, l'interdiction de toutes enseignes nationales, la surveillance particulière de toute réunion nationale ou culturelle, la réorganisation de la gendarmerie hongroise. Les protestations fermes des intellectuels roumains ont déterminé le remplacement du général Farret.